

362 բար, բոյին նոխտեւ գիղօղի-ու կրնայ ըլլալ
*gang-mi-էն ganmî և այսպէս էր, հման ուռան: Հայութ: Հայութ:
Հայ. գոյնէն ալ նուու-դոյնէ մէջ այս ցիղօղի-
էն *gang-նի է. "Պարզ" *ganti, ga'nti, գանէն, գախէն որմէ
*դոյնին (եւ նուու-դոյնի) եղան:

Այսպէս Pedersen-ին շեղոհաւորելու ենք
իրեն այս ենթադրութեան համար որ ճառա-դոյնի
բառը բոլորվին կ'ապահովէ միեւնոյն ժամանակ

Meilletf „Conjugaison arménienne“ (Բանասէր
2, 11 առանձնատիպ) յայտնած համեմատութիւնը
էս՝ ուր լուս սննդին այս բացաբարութիւնը չըն-
դունելով:

(Ը-բառ-էլիլի)

ՀՈՒԿԱՍ ԽԱԴՐՈՒՊԱՆՆԵՐ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՈՖՈՒՍ ԲՈՒԳԳԵ

ծնած է Բուգգէ (Euseus Sophus Bugge) 5 Յունուար 1833 Նորվեգիայի Larvik քաղաքը: Հայրը կը կոչուէր Աղեքսանդր Բուգգէ արուեստի վաճառական, երեմս տեղակալ (Lieutenant): 1848ին մոտաւ համալսարան եւ քանա-սիրական քննութիւնը տուաւ 1857ին: Յաջորդ տարին օտարը երկիրներ ճամ-բորդել սկսաւ եւ նախ կոպէնհագէն ուսաւ արեւելեան լեզուները՝ առաջնորդ ունենալով գWestergaard եւ դասական լեզուները առ ոսս Madvigի. Բերլինի մէջ մշակեց Սանկրիտը Weberի եւ Գերմանականութիւնը Moriz Hauptի քով: 1860 թուականին Քրիստիանիայի համալսարանին մէջ համեմատական լեզուագի-տութեան համար առժամանակեայ պաշտօն մը ընդունեցաւ: Համեմատական լեզուա-գիտութեան եւ Հիւսիսային հին լեզուաց օգնական ուսուցիչ կարգուեցաւ 1864ին եւ երկու տարի վերջը ուսուցիչ:

Բուգգէ հնդկագերմանական արմատ լեզուին զանազան մասերու մէջ աշխատած է: Բայց ամէնէն աւելի ոյժ տուած է Հիւսիսային եւ հին Անգլիերէնին: Այս քաժնին մէջ իբրև հրատարակիչ ու թնագիր քննադատող մնձ արդինք ունի. բայց առաւելագոյն արդինք վաստուկած է Runen (= Գաղտնիք) անուանեալ գրոց հետազոտութեան մէջ: Նախ իրեն պարտական ենց ամենահին հիւսիսային Ռունէն արձանագրութեանց ընթերցումի: Այս արձանագրութիւնները, որոնց հետքը Քրիստոսէն ետքը մինչեւ Դ. դար դեռ կը տեսնուի, Սկանդինավիայի ամենահին մատենագրական յիշատակարաններուն լեզուն շատ տարբեր լեզու մը ունին. ի մէջ այլոց այս արձանագրութեանց մէջ պահուած են տակաւին վերջաւորող ծայնաւորները, մինչ ամենահին Հիւսիսային մատենագրական լեզուն մէջ ինկած են արդէն: Այս պատ-ճառաւ Բուգգէն յառաջ բոլորվին անիմանալի էին եւ ասիկա միայն կրցաւ առեղ-ծուածը լուծել: Runen արձանագրութեանց մասին իր գլուխ գործոցն է „Norges Indskrifter med de ældre Runer“ (այսինքն “Նորվեգիայի արձանագրութիւնները ամենահին Ռունէններով,) աշխատասիրութիւնը, որ 1891ին սկսաւ հրատարակուի եւ իր մահուան ատեն դեռ ամբողջապէս աւարտած չէր: Բաց աստի Բուգգէ մեծ արժանիք ունի հիւսիսային դիցաբանութեան նկատմամբ. ինքն առաջին անգամ այն կարծեաց պաշտպան հանդիսացաւ, թէ ցայժմ Edda կոչուած երգերը այն հնու-թիւնը չունին, որ իրենց կը տրուի. այս երգերը իր խօսքերուն նայելով՝ հնագոյն

¹ Այս մահախոսականը պարտական ենք հայ այս մահախոսական անուանութեան մասին պարծանը Պրֆ. Դր. Հոգեր Պետրոսիքի ավիտ բարեացակամութեան: Խմբագրութեան պի-մումն վրայ համեցաւ յարգելի լավագանը գոհեւ:

իր թանկագիր ժամեօս եւ հայ աշխարհին համար թանկագիր անձի մը յիշատակն Կանոնէն Ամսօրեակը էշբուն մէջ եւս անմանացընեւ: ԽՄՐ. ԿԱՆԴԵՍԻ

շեն քան Վեկինգեան ժամանակները եւ կը յայտնեն թէ բազմապիսի ազդեցութիւն կրած են քրիստոնեայ եւ դասականապէս կրթուած աշխարհէն։ Այս քրիստոնեայ-դասական ազդեցութիւնը հիր կարծեաց համեմատ Անգղիայի եւ Իռլանդայի վրայէն

եկած է։ Բուզգէի դիցաբանական հետազոտութիւնները, որ ազգային սկանդինավեան եւ նոյն իսկ համկերմանական սրբութեան մը կը դպչէին կարծես, թէ սկանդինավեան թէ գերմանական կողմէ սաստիկ հակառակութիւն կրեցին. բայց այսօր կը խոսուվանին թէ յէական իրաւունք ունէր Բուզգէ. կ'ենթադրոի բազմաթիւ մանրամասնութիւններու մէջ սիսաւած է։ Վասն զի Բուզգէ ուանվիրայ մըն էր, որ մասնաւոր սիրով խուզարկութեան նոր ու դժուարին ծամբաներ հորդելու կ'եմէր, եւ

իւր հանապի սրամնութեամիք քաւականաշափ արգելքներ բարձած է, բայց միանգամայն այսպիսի նոր խնդիրներու ծեռնարկութեանցը մէջ իւր յանդուզն ենթադրութիւններով շատ անգամ մնորած է:

Հատին մատենագրութեան համար Բուզգէի աշխատութիւնները գաղց կ'ընեմ (*Planus*): Չեմ յիշեր նոյնպէս հրապարական արձանագրութեանց եւ ուրիշ զանազան կիմերու (գ. օր. արքաներէնի) նկատմամք ունեցած արդինքը: Այլ կ'անցնիմ հայ հասարակութիւնը մասնաւորապէս հետաքրքրող աշխատութեանցը: Հայ լեզուին համար Բուզգէ մեծ ծառայութիւն մատուցած է. սակայն հոս ալ, ինչպէս այլոր շատ քան աւեր թողուցած է: Իւր նկատողական գուշակութիւնը շատ անգամ ուղիղ ծամբայ գտած է. բայց ուր որ ուղիղ ծամբէն մնորած է սխալ եւ անհիմս ենթադրութիւններ՝ երբեմն անհարին կերպով ինողուած մէջտեղ կ'ելլեն: Հոս ամէն քանէ յառաջ պէտք ենք ըսել, որ Բուզգէ ինչ ինչ քաններ հայերէնի հետ կապել կ'ուգէր, մինչ հայերէնի հետ ամեննեին կապակցութիւն չունէին: Այսպէս ետքուսկերէնը, զրո քաղաքաթիւ (յաճախ պարապի ելած) աշխատութեանց մէջ ի մէջ այլոց “Ետքուսկերէն եւ հայերէն”, երկին մէջ ուսումնասիրած է այսպէս դարձեալ լիւկերէնը՝ զրո Բուզգէ իւր “Հիւկերէն ուսումնասիրութիւնք”, գործոյն (*Քրիստիանիա 1897*) առաջին տետրին մէջ գեղեցիկ լուսաւորած է Հիւկերէնի վրայ իւր վերջին աշխատութիւնները եւ Կուցծողի հրատարակած *Arzawas* ըստած թղթոց լեզուին վրայ կատարած քննութիւնները տկար են ըստ քաւականի: „Indogermanische Forschungen“ի V 168—180 մէջ յօդուածով մը Բուզգէ փորձեց ցուցընել, թէ գոթերէն Ս. Գրոց թարգմանութիւնը հայ ազդեցութիւն կրած է. հրատարակին բանասէրներու 5 ժողովոյն մէջ ի Քրիստիանիա, Օգոստոս 1898, բանախօսութեան մը մէջ այն կարծիքն ուզեց հաստատոն գործել, թէ ամենահին գերմանական Ծովունէն աղփարէտաց ստեղծման ատեն հայերէն ազդեցութիւն ալ մէջ մոտած է. այս նկատմամք տես „Forhandlinger paa det femte nordiske Filologomøde i Kristiania,“ *Kristiania 1899, S. 5 ff.* եւ Բուզգէի մէկ նամակը առ Otto v. Friesenի, „Om runskriften härkomst“, *Uppsala 1904, S. I—II*. Բուզգէ իւր Norges Indskrifter med de ældre Runer գործին մէջ անգամ մ'եւս այս ինդրոյն կը դառնար, բայց այն տետրակը [1905] որուն վրայ է խօսքը, միշտ հոն կը դադրի, ուր հայ ազդեցութիւնը պատի ցուցուէր: Թէ տպագրի ծեռագիր թողուցած է, ինծի ծանօթ չէ: Փէտք եմ խոստովանիլ, որ այս երկու ենթադրութիւններն ալ ինձի տարակուական կ'երեւան:

Հայ լեզուին գիտութեան համար Բուզգէի գլխաւոր արդինքը կը նշմարեմ բազմաթիւ համազիշ ստուգաբանութեանց մէջ, զրու կարելի է զանել իւր „Beiträge zur etymologischen Erläuterung der armenischen Sprache“ (*Քրիստիանիա 1899*) եւ իւր յօդուածներուն մէջ „Indogermanische Forschungen“, I, 437—449 եւ „Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft“, Bd. 32, S. 1—87 թերթերուն մէջ: Հիւրշման իւր “Հայկական Քերականութեան”, մէջ էջ XIX ff. Բուզգէի հայ լեզուին ծառայութեանց վրայօր շատ սկեպտիկ կերպով կը խօսի: Բայց յիրականին Բուզգէի նոյն ինքն Հիւրշմանէն ծանչուած ստուգաբանութեանց թիւը շատ է եւ այսօր հարտատ գիտենք թէ Հիւրշման Բուզգէի դեռ շատ մը բազմաթիւ ստուգաբանութիւնները յանիրաւի նկատի չէ առած: Բուզգէ հայերէնի ինչպէս նաեւ ուրիշ լեզուած մէջ իր հոյակապ ստուգաբան ցուցուցած է ինքզինքը: Ըստհակառակն կը խոստվանիմ նաեւ, որ իւր հայկական ծայնական օրէնքները մեծաւ մնասամք ինծի լու-

սաւոր շնի երեւար: Բուզգէ հանճարեղ լվուաքնին մըն էր. շի կրնար տարակուտիլ, որ Եւրոպայի ամենամեծ լվուարաններու կարգէն է: Միայն թէ “Սխալելու քաջառուութիւնը”, բարձրագոյն աստիճանաւ ունէր:

Հնագ տարի յառաջ Բուզգէ իր տեսուութիւնը բալլուուին կրուսցընելու դժբախտութիւնն ունեցաւ: Սակայն եւ այնպէս քարտուղարի մը օգնութեամբ, առանց վաստակելու, իր աշխատութիւնը յառաջ տարաւ: Այս ամառ կաթուած իջաւ վրան, որ մէկ երկու օրէն (8 Յուլիս) կենացը վերջ տուաւ:

Kopenhagen.

Holger Pedersen.

ՅՈՎԱԿԻՄ ԻՒՖԻԾ ՅՈՎԱԼԼՈՒԽԵՆԻ ԴԱՅԻՆ

Բժշկական բարեգեկ առիթ մը յալուցց ինձ վերջին պատահիլ այս պատկերին, որ մեզու հական է՝ բերաբնակ հայոցքի Տիկին Սոֆի կուալիկի, ծնեալ Յովսէփինան:

Պատկերս բառ-
րակ եղանակը թի-
թեղանման սոկորի
մը վրայ իւ զններկ
է, ունի ութը
հայրիորդամետր
տրամագծով ունի
շրջանակիկ մը
եւ ագուցուած է
քթախոտի փղոս-
կրեայ տուփի մը
կափարչին մէջ:

Չամ կողմը կայ
ընթեռնիլ զրու-
թիւն մը՝ որ է
Քի. Ծի. այսինքն
“Քրիստոն Ծո-
ւոյ, ներքեւն ալ
իրարս ընդելու-
զեալ գրերու հոյս
մը եւ “1768,
թուականը:

Պատկերիսներ-
կայցուցած անձն:

ըստ ասութեան Տիկին Սոֆի կուալիկի եւ
իր ծերուսի քրոջ, ՅՈՎԱԿԻՄ անունով բժիշկ
մըն է. ընդելուզեալ գրերը կը կազմեն այդ
անունը, ինչ որ արդարեւ դժուար չէ կարդալ
քիչ մը ուշագրաւթեամբ:

Ըսդելուզման հիմը մեծակ է մըն է. սորա
ձախ թեւին վրայ զետեղուած է 8 գիրը, եւ

երկու թեւերուն միջեւ ալ Բն, որուն ստորոտն

է Ա. Ը. Ա. Բն ալ թեւը վերէն ի վար կը ներկայա-
ցնէ Կ. Կ. Եւ Մ գիրերը շատ յայտնի կերպով:

Տիկին Սոֆի կուալիկ այս պատկերը ժա-
ռանգած է իր հօրմեն, որ էր Եղիազար աղա-

Յովսէփիսան՝ վա-
ճառական և Պոլ-
այ մէջ:

Եղիազար երկու
անգամ կ'ամուս-
նանայ, նախ այս
Յովսէփիմ բժշկին
աղջան Եւգինէի
հետ, որ դժբախ-
տաբար ծաղիկ
հասակի մէջ կը
վախճանի ան-
զաւակի:

Բաւական տա-
րիներ այսի ա-
պրելէն վերջը
Եղիազար գար-
ձեալ կ'ամուս-
նանայ Ծապա-
նեանց գերդաս-
տանէ օրիորդի մը
հետ ուրկէ կը
ծնի Տիկին Սոֆի
կուալիկ, եւ իր

քըրերն ու եղբայրը, ամէնքն ալ այսօր ծերու-
թեան մէջ:

Եղիազարի առաջն աներոջ պատկերն է
այս ուրեմն, ով էր այս Յովսէփիմ բժշկի:

18^{րդ} դարու Հայ բժիշկներու մէջ Յով-
սէ անունը կրող հաս մը միայն գիրսնը.
Օղուլլուխեան Յովսէփիմ բժշկին է այն, հեղե-